

O'ZBEK TILI DARSLARIDA TARIXIY SHAXSLAR HAYOTINI QIZIQARLI USLUBLARDA O'TISH

Imamberdiyeva Saule Erkinovna

Toshkent viloyati Yangiyo'l shahar

5-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining davlat tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *O'zbek tili darslarida tarixiy shaxslar hayotini o'rgatish nafaqat til qoidalarini, balki milliy o'zlikni anglash va ma'naviy-axloqiy tarbiyani ham rivojlantiradi. Ushbu maqolada o'zbek tili darslarida tarixiy shaxslar hayotini qiziqarli, til o'rgatishga xizmat qiladigan uslublar orqali o'qitishning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tarixiy shaxs; biografik matn; kompetensiyaviy yondashuv; interfaol metod; matn tahlili; nutqiy kompetensiya; loyiha topshirig'i*

Kirish

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol va innovatsion uslublarni larni qo'llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, o'zbek tilini o'qitishda o'quvchilarning faolligini oshiradigan va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadigan usullar dolzarb hisoblanadi. An'anaviy ta'lim metodlari bugungi kun o'quvchilarini o'rganilayotgan mavzularni yuzaki va sayoz qabul qilishga olib kelmoqda, bu, o'z navbatida, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini pasayishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda yosh avlodning tarixiy xotirasini mustahkamlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish muhim. O'zbek tili darslarida tarixiy shaxslar hayotini o'qitishning dolzarbligi shundaki, u o'quvchilarni tarixiy jarayonlarga chuqurroq kirib borishga va shaxslar orqali tarixiy voqealar mohiyatini tushunishga yo'naltiradi. Shularni inobatga olsak, uslublar orqali tarixiy tafakkurni rivojlantirish, ilmiy-tahliliy fikrlashni shakllantirish, tarixiy merosni hozirgi jamiyat bilan bog'lash, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, shu bilan birga tarixiy shaxslarni tahlil qilish va ularni bir birlari bilan solishtirish imkonini beradi. Bu esa o'rganilgan tarixiy shaxslar haqida bilimlarni uzoq saqlanishiga xizmat qiladi. Ushbu uslubning yana bir dolzarbligi shuki o'rganilgan tarixiy shaxslarni bilish orqali ularda milliy g'urur va ajdodlarga mos avlod bo'lish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Tarixiy shaxslar hayotini o'qitish uslubi bugungi ta'lim talablariga mos bo'lib, tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatini o'rganish orqali o'quvchilar ilmiy-tahliliy fikrlashni rivojlantiradi, tarixiy voqealarni hozirgi jamiyat bilan bog'lashga o'rgatadi va darslarni qiziqarli, samarali hamda esda qolarli qiladi. Shu sababli, ushbu uslub o'zbek o'qitishda dolzarb va foydali yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

O'zbek tili darslarida tarixiy shaxslar hayotini o'rganish odatda adabiyot yoki tarix fanlari bilan bog'liq mavzu sifatida idrok etiladi, biroq lingvodidaktik nuqtayi nazardan u

tilni mazmun orqali o'rgatishning tabiiy resursi hisoblanadi. Biografik material o'quvchida voqea izchilligini anglash, sabab-oqibat bog'lanishlarini ifodalash, baholash mezonlarini til vositalari orqali berish kabi nutqiy amallarni faollashtiradi. Shuning uchun masala "qiziqarli faktlar aytib berish" darajasida emas, balki tarixiy-biografik matnni o'qish, tinglash, gapirish va yozish kompetensiyalariga xizmat qildiradigan metodik mexanizmni ishlab chiqish darajasida qo'yilishi zarur. Mavzu dolzarbligi shundaki, umumiy o'rta ta'limda til darslari ko'pincha grammatik mavzularni ajratilgan holda o'tishga moyil bo'lib, mazmuniy motivatsiya yetishmaganda o'quvchi matn bilan ishlashni formal topshiriq sifatida qabul qiladi; biografik hikoya esa shaxsiylashtirilgan mazmun berib, til birliklarining funksional qo'llanishini ko'rsatadi [1].

Maqolaning maqsadi o'zbek tili darslarida tarixiy shaxslar hayotini qiziqarli uslublarda o'tishning lingvodidaktik modelini asoslash, bunda qiziqarlilikni ko'ngilocharlik bilan almashtirmasdan, bilish faoliyati va nutqiy mahsuldorlikni kuchaytiradigan metodlar majmuasini belgilashdan iborat. Vazifalar sifatida biografik matnning o'quv material sifatidagi xususiyatlarini tahlil qilish, o'quvchi yoshiga mos til birliklarini tanlash mezonlarini aniqlash, interfaol hamda loyiha asosidagi metodlarning samaradorlik shartlarini ko'rsatish, hamda baholashning aniq indikatorlarini taklif etish ko'zda tutiladi. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuv markaziy o'rin tutadi: natija o'quvchining tayyor ma'lumotni qayta aytishi bilan emas, balki matn asosida mustaqil fikr bildirish, dalillash, qayta tuzish va yangi nutqiy mahsulot yaratishi bilan o'lchanadi [2].

Biografik materialning didaktik qiymati bir necha qatlamda namoyon bo'ladi. Birinchidan, biografiya tabiatan narrativ tuzilishga ega bo'lib, vaqt ko'rsatkichlari, fe'l zamonlari, bog'lovchilar, sabab-oqibat konstruktsiyalari va murakkab gaplarning funksional ishlatilishini "tirik" kontekstda beradi. Ikkinchidan, tarixiy shaxs faoliyati odatda muammoli vaziyatlar va tanlov nuqtalarini o'z ichiga oladi; bu esa munozara, pozitsiya bildirish va baholovchi leksika bilan ishlashga sharoit yaratadi. Uchinchidan, biografik matnlar ko'pincha turli janrlarda uchraydi: xotira, maktub, farmon parchalari, sayohat qaydlari, ilmiy-ommabop maqola yoki badiiy lavha. Janrlararo taqqoslash o'quvchini uslubiy farqlashga, muallif pozitsiyasini sezishga va til vositalarining kommunikativ vazifasini anglashga olib keladi [3]. Demak, "qiziqarli uslub" deganda shov-shuvli faktlar emas, balki matnni ko'p rejali ishlashga majbur qiladigan didaktik dizayn tushunilishi lozim.

Qiziqarli o'tishning birinchi metodik yo'li sifatida muammoli savol va ssenariy asosidagi kirish bosqichi muhimdir. Masalan, tarixiy shaxs haqidagi darsni "Agar siz shu davrda yashaganingizda, qaysi qarorni tanladingiz va nega?" kabi savol bilan boshlash o'quvchini darhol argumentatsiyaga undaydi, keyin matndan dalil izlash ehtiyoji paydo bo'ladi. Bunda o'qituvchi savolni shunday qurishi kerakki, javob faqat shaxsiy taxmin bo'lib qolmasin; u albatta keyingi bosqichda matn bilan tekshiriladigan.

faraz bo'lsin. Bu yondashuv Bluming taksonomiyasi ruhidagi yuqori kognitiv amallarni faollashtirib, oddiy qayta hikoyalashdan tahlil va baholashga o'tishga xizmat qiladi [4].

Ikkinchi yo'l sifatida matnni "qatlamlab o'qish" texnologiyasi samarali: avval faktografik qatlam (kim, qachon, qayerda), so'ng sabab-oqibat qatlam (nima uchun, qanday sharoitda), keyin qiymat va pozitsiya qatlam (muallif nima demoqchi, qahramon qarori nimani bildiradi). Bu bosqichlar o'quvchi uchun qiziqarlilikni oshiradi, chunki har safar yangi savol darajasi ochiladi va avvalgi javoblar yetarli bo'lmay qoladi. Aynan shu yerda til topshiriqlari tabiiy integratsiyalanadi: vaqt ko'rsatkichlarini ajratish, fe'l zamonlarini moslab qayta bayon qilish, bog'lovchilar yordamida sabab-oqibat zanjiri qurish, baholovchi sifatlarni kontekstga mos tanlash. Matnshunoslik nuqtayi nazaridan bunday ish "matn yaxlitligi" va "bog'liqlik vositalari"ni amaliy o'zlashtirishga olib keladi [1].

Uchinchi yo'l interfaol dialogik formatlarni maqsadga muvofiq qo'llashdir. "Press-metod" yoki "rolga kirish" usulida o'quvchilar tarixiy shaxs, zamondosh, tadqiqotchi yoki muxbir pozitsiyasidan chiqish qilib, bir xil faktni turli nutqiy strategiyalar bilan ifodalaydi. Bunda o'qituvchi oldindan lingvistik tayanchlar beradi: pozitsiya bildiruvchi qoliplar, dalillash bog'lovchilari, ehtimollik va taxmin ifodalovchi birliklar, xulosa chiqarish formulalari. Natijada interfaollik shunchaki harakat emas, balki aniq til vositalari orqali muloqotga kirishish mashqiga aylanadi. Bu yondashuv Vygotskiy ta'kidlagan yaqin rivojlanish zonasi g'oyasi bilan uyg'un: o'quvchi tayanchlar orqali o'zi mustaqil bajara olmaydigan nutqiy amallarni bosqichma-bosqich egallaydi [5].

To'rtinchi yo'l loyiha asosidagi topshiriqlardir. Tarixiy shaxs hayotini o'tishda "mini-biografik dosye" yaratish, "xronologik xarita" tuzish yoki "bir kunlik kundalik" janrida qayta yozish kabi loyihalar o'quvchini manba tanlash, tanqidiy o'qish va qayta kodlash amallariga olib kiradi. Biroq OAK talablariga mos ilmiylik tamoyilini maktab amaliyotiga ko'chirish uchun manba bilan ishlash madaniyati ham o'rgatilishi kerak: matn qaysi janrga mansub, undagi baho qayerda, fakt qayerda, muallif tilida subyektivlik qanday ko'rinadi. Shu tariqa o'quvchi "biografiya"ni tayyor haqiqat emas, matn sifatida ko'ra boshlaydi; bu esa nutqiy kompetensiyaning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan pragmatik savodxonlikni kuchaytiradi [3; 6].

Beshinchi yo'l multimodal materiallardan me'yorida foydalanishdir. Portret, xarita, hujjat faksimilesi, qisqa audio lavha yoki muzey eksponati tasviri o'quvchi e'tiborini faollashtiradi, ammo asosiy maqsad baribir matn yaratish bo'lib qolishi zarur. Shuning uchun har bir vizual material "tilga aylantiriladigan" vazifa bilan birga berilishi lozim: tasvir asosida tavsifiy paragraf yozish, xarita asosida yo'nalish va vaqt ketma-ketligini ifodalash, hujjat parchasi asosida rasmiy uslub belgilarini ajratish. Aks holda multimodal vosita darsni bezaydi, lekin natijani oshirmaydi. Shuningdek, yosh xususiyatini hisobga olib, matn hajmi va leksik murakkablik bosqichma-bosqich oshirilishi, terminologik birliklar esa izohli kontekstda berilishi zarur [2].

Baholash masalasi qiziqarli metodlarning samaradorligini ilmiy asosda ko'rsatish uchun markaziydir. Formativ baholashda uch indikator taklif etiladi: matndan dalil keltirish aniqligi, qayta bayonning mantiqiy izchilligi, hamda baholovchi fikrning til jihatdan asoslanganligi. Summativ baholashda esa o'quvchi yaratgan mahsulot (og'zaki chiqish, esse, intervyu matni, dosye) rubrika asosida tekshiriladi: mazmuniy to'liqlik, janr talabiga moslik, bog'liqlik vositalari, leksik boylik va me'yoriylik. Muhimi, baholash o'quvchini "to'g'ri javob" izlashga emas, o'z fikrini dalillashga yo'naltiradi; biografik material aynan dalil bilan ishlashni o'rgatgani uchun baholash ham dalil-me'yor- xulosa zanjirini ko'rsatishi kerak.

Xulosa

O'zbek tili darslarida tarixiy shaxslar hayotini qiziqarli uslublarda o'tish, avvalo, biografik mazmunni nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga bo'ysundirishni talab qiladi. Eng barqaror natija muammoli savol asosidagi kirish, matnni qatlamlab o'qish, dialogik rollar orqali dalillash, janrlararo qayta yozish va loyiha mahsuloti yaratish ketma-ketligi uyg'unlashganda kuzatiladi. Bunday yondashuv qiziqarlilikni tashqi effekt emas, balki o'quvchi fikrlashi va matn yaratish faoliyatining ichki motivatsiyasi sifatida shakllantiradi hamda til birliklarining funksional qo'llanishini amaliy o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev M. Matn lingvistikasi. Toshkent: Fan, 2010. 192 b.
2. Ishmuhamedov R. J., Abduqodirov A. A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste'dod, 2008. 180 b.
3. Karimov S. O'zbek tilining funksional uslublari. Toshkent: Universitet, 2014. 248 b.
4. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: The Cognitive Domain. New York: Longmans, Green, 1956. 207 p.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999. 352 с.
6. Zunnunov A. O'qish savodxonligi va matn bilan ishlash metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2019. 160 b.